

MAKAROVIČ MARIJA IN DOLENC JANA: *POLJANSKA DOLINA OB KOLPI*. Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, 6. zvezek, Ljubljana 1993 (107 strani, 77 fotografij, 42 risb, 15 skic in krojev, Summary)

Šesti zvezek zbirke Slovenska ljudska noša v besedi in podobi izpod peresa dr. Marije Makarovič in čopiča akademske slikarke Jane Dolenc je po obsegu in vsebinskih sklopih podoben prejšnjemu, oba pa sta znatno zajetnejša od prvih štirih. Projekt zbirke je bil zastavljen že daljnega leta 1986, ko je bila iz tega zornega kota prva obdelana Dobrepoljska dolina, nato Slovenska Istra, Kozjansko, Kostel in Zilja. Zadnje delo posega v Belo krajino, v Poljansko dolino ob Kolpi.

Poljanska dolina, ki obsega 25 naselij, leži jugovzhodno od Kočevja. Poljanci, povečini kmetje, bajtarji in osebenjki, pa tudi sezonski drvarji v hrvaških gozdovih, krošnjariji po avstroogrskih deželah in delavci v Ameriki, so se zaradi gospodarske pasivnosti in zaprtosti pokrajine še ob koncu 19., deloma pa še celo v prvi polovici 20. stoletja nosili »po poljansko«. Njihovo ljudsko nošo je avtorica v pričujočem zvezku natančneje obravnavala od druge četrtine 19. stoletja naprej, oblačilno kulturo pa šele za 20. stoletje. Mozaik sestavlja 10 poglavij, od oblačilnega blaga in dejavnosti, preko opisa noše v 19. in 20. stoletju, njenih sestavnih delov, nakita in pričeske do otroške obleke. Tako imenovana oblačilna kultura se je zrcalila ob pomembnejših življenjskih mejnikih, v ženitovanjski bali, v ceni oziroma vrednosti obleke ob menjavi lastnika, v verovanju, porabi in na oblačilni ravni.

253

Najstarejši opisi poljanske noše so datirani z letnico 1838. Iz tega leta sta na voljo uradno poročilo okrajne gosposke Poljane (Poročilo okrajne gosposke Poljane, deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spisi 1516) in akvareli slikarja F. K. pl. Goldensteina. Med ostale pisane vire, ki prav tako natančno opisujejo obravnavano nošo v prvi polovici 19. stoletja, sodijo še Heinkov (Heinko, Skizzen aus Krain III. Volkstrachten in Unterkrain, Carniolia V, Laibach, 1842) in Kordeschev (Kordesch, Leopold, Erklärung der heutigen Bilderbeigabe, Carniolia VI, Laibach, 1844) prispevek v Carniolii ter Kobetov (Kobe, Jurij, Beli Kranjci unkraj hribov Gorjancov in Kočevjarjev ob reki Kolpi od Metlike do Osilnice, Novice V, Ljubljana, 1847) in Korbanov (Korban, J., Kratek ozir na Poljance, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči VII, Ljubljana, 1849) prispevek v Novicah.

Stara poljanska noša je bila torej še ob koncu 19. stoletja na splošno narejena iz doma pridelanih tkanin iz konopljenega platna ter sukna, kar nekaj blaga pa so Poljancem stekali tudi sosednji Kočevjarji. Domače ovce so poleg mesa dajale tudi volno za nogavice, rokavice, jope in naroke, ter kože za kožuhe. Od oblačilnih obrtnikov sta bila v tem času vsaj v večjih vaseh po en krojač in po en čevljar. Šivilje so se pojavile precej pozno, takrat, ko je staro poljansko nošo počasi že načenjal zob časa in jo je najprej pri moških, potem pa še pri ženskah začenjala spodrivati preprostejša mestna noša iz kupljenega blaga. Zelo znana je bila tudi pasarica Anka Mikiličina kot edina tkalka pasov v Poljanski dolini.

Obsežen opis poljanske noše v 19. in 20. stoletju dopolnjujejo številne fotografije in 24 barvnih risb akademske slikarke Jane Dolenc. Iz njih izstopa osnovna belina stare poljanske noše, značilne sicer za panonski tip. Obravnava posameznih starejših oblačilnih kosov je pokazala, da imata tako moška kot ženska noša veliko skupnega z drugimi belokranjskimi nošami, z nošo Kočevjarjev in sosednjih Hrvatov.

»Podlago« moške noše so sestavljale platnena srajca in prav take široke hlače z

resicami. Posebnosti ostalih delov moške noše so bile širok usnjen pas (čemer), okrogla rdeča čepica s čopom in opanke.

254

Ženske so nosile zelo zanimivo krojene rokavce z nagubanim ovratnikom, ki je visel zadaj po hrbtu. Osnovni kroj poljanskih rokavov se vse do zadnjega ni bistveno menjal. Krilo (robača) je bilo krojeno na pas. Preprost, a zelo učinkovit krasilni videz rokavov in krila so Poljanke dosegle s »krišpanjem«, posebno tehniko gubanja, o kateri sta na voljo le dva, med seboj nekoliko različna si podatka. Pasove (paš, opas, rep) so si Poljanke v 19. in 20. stoletju opasovale k delovni in praznji noši. Bili so ročno tkani iz tanke volne v osnovni rdeči barvi, nato pa v progah po vsej dolžini pasu pretkani z volno modre in zelene barve. Nekaj posebnega so bila tudi pokrivala in obutev ter vrhnja brezrokavna oblačila. Poročene Poljanke so nosile koničaste avbice »poclje«, še bolj svojevrstno pokrivalo - nevestino krono ali »šapelj« - pa so si omislile neveste. Slikar Goldenstein je šapelj upodobil na akvarelu že leta 1838. Poleg usnjenih čevljev za zimo, ki so jih ženske obuvale na pisane nogavice, se že v 1. polovici 19. stoletja omenjajo natikači - iz bele volne pleteno in z rdečimi in rumenimi nitmi okrašeno poletno obuvало, ki so ga Poljanke nosile na gole noge.

Vse druge sestavine poljanske noše imajo bolj ali manj splošno-slovenski značaj. Dr. Marija Makarovič je v nadaljevanju zbrala in obdelala tudi gradivo o poenoteni noši, ki je izpodrinila stare poljanske oblačilne značilnosti. Ta proces se je začel v obdobju povečanega sezonskega dela in zdomstva proti koncu 19. stoletja. Številni viri zaslužka so omogočili večjo oblačilno porabo. Prvi so staro nošo opustili moški, ženske, ki so povečini ostajale doma, pa približno dve desetletji za njimi. Poljanska noša je iz vsakdanjega življenja izginila po 1. svetovni vojni, zadnja Poljanke, ki se je še nosila po starem, pa je umrla leta 1971.

Danes so predstave Poljancev o nekdanji noši v glavnem navezane na oblačila plesalcev v dveh domačih folklornih skupinah. Gre za nove, po starejših vzorcih krojene »noše«, ki pa imajo spet svoje značilnosti. Domačini svojo nošo pojmujejo kot enega vidnejših simbolov Poljan in jo zato tudi imenujejo poljanska noša.

Poglavja o oblačilni kulturi v 20. stoletju so napisana s pomočjo številnih pričevanj starejših domačinov, ki so navedeni na koncu dela. Na tak način so bili zbrani podatki o oblačilnih navadah in običajih ob rojstvu, poroki in smrti ter cerkvenih zakramentih. Vsebina nevestine bale je navzven kazala na krute socialne razlike med ljudmi. V vrsti oblačilnih pomenov je imela obleka v tem stoletju pomembno mesto kot plačilo, dar, zapuščina ali preužitek. Tudi verovanja v zaščitni pomen obleke so bila precej prisotna, čeprav avtorica ni uspela ugotoviti, od kdaj in od kod izvirajo. Nakup obleke je tudi pri Poljancih vsaj že pred 1. svetovno vojno sodil med bolj ali manj redne vsakoletne družinske izdatke. Domačini so oblačilne potrebe krili iz različnih virov - kmetijskih in nekmetijskih. Na splošno je bil nakup obleke pretehtano dejanje. Blago in nekatera narejena oblačila so kupovali na občasnih sejmi, v domačih trgovinah, le redko v mestu. O spremembi v oblačilni ravni pred in po 2. svetovni vojni priča primerjava nekdanjega in današnjega števila oblek in obutve pri otrocih in odraslih. Tako se je do danes izgubilo tudi večje vrednotenje prazne obleke in izposojanje posameznih oblačilnih kosov med sorodniki.

Raziskovanje poljanske noše je omogočila ZKO Črnomelj. Čeprav je naloga strokovno etnološko delo, je namenjeno tudi folklornim skupinam, da bi se tako ognili folklorizmu. Zato bi bilo v bodoče potrebno razmišljati tudi o različnih indeksih, stvarnih in imenskih kazalnih, časovnih preglednicah in podobnem, kajti časovna in družbena

interpretacija še tako skrbno zbranih podatkov ni vedno odlika tistih, ki pri folklornih skupinah skrbijo za noše.

Tita Ovsenar

THE CULTURAL CONSTRUCTION OF SEXUALITY (Kulturna konstrukcija spolnosti). Ed. Pat Caplan, Routledge, London and New York, 1987, 304+XI strani

Knjiga je zbornik predavanj antropološkega seminarja, ki je potekal leta 1984 na Goldsmithovem Collegeu na Londonski univerzi. Deset razprav obravnava kulture od Amerike, Velike Britanije in Italije na zahodu, do Jamajke, Kenije, Fidžija in Indije v tretjem svetu. Avtorji (večinoma antropologi, nekaj sociologov in socialni zgodovinar) so spolnost v vsakokratnem zgodovinskem kontekstu povezali s spolom, močjo, razredom, državo, sorodstvom, zakonom in simbolnimi sistemi. Urednica **Pat Caplan** je knjigi napisala dolg uvod, v katerem je opredelila spol in spolnost, ter prikazala zgodovino spolnosti na zahodu, antropološki prispevek k raziskovanju spolnosti, razmerje spolnost - politika in spolno identiteto.

255

Caplanova ugotavlja, da se nam je v zahodni družbi spol dolgo zdel nekaj naravnega, nespremenljivega, zadnji dve desetletji pa se uveljavlja delitev na spol v fiziološkem smislu (sex) in spol, ki je kulturni konstrukt, vrsta priučenih vzorcev obnašanja (gender). Izraz »gender« so v angleškem jeziku povzeli po izrazu za slovnični spol, v slovenščini pa nimamo ustreznega izraza, da bi naznačili razliko.

Prispevek (anglosaksonskih) antropologov k preučevanju spolnosti Caplanova opredeli takole: V drugi polovici 19. stoletja so antropologi začeli dokazovati, da zakon, družina in spolne vloge ne spadajo na področje naravnih zakonov in da družina predstavlja dolgo evolucijo boja proti naravi. Na začetku našega stoletja so se morali antropologi soočiti tudi s psihoanalizo in Freudom. Malinowski je s knjigo *Sex and Repression in Savage Society* (Spol in zatiranje v primitivni družbi) dokazal, da Ojdipov kompleks ni univerzalen - matrilinearne družbe ga namreč ne poznajo. Na drugih področjih pa ni bil tako napreden, saj je menil, da so odnosi med spoloma povsod po svetu enaki. Margaret Mead pa je univerzalnost postavila pod drobnogled in v knjigi *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (Spol in temperament v treh primitivnih družbah) dokazala, da je spol v večji meri družbeno konstruiran kot naravno pogojen. V Ameriki se je s tem področjem še naprej ukvarjala smer »culture and personality research« (raziskovanje kulture in osebnosti), v Angliji pa je strukturalni funkcionalizem ta področja precej zanemaril, zato so se z njimi ukvarjali psihologi in psihoanalitiki. V šestdesetih letih so se s področjem odnosov med spoloma veliko ukvarjale feministične znanstvenice (antropologiji so očitale androcentričnost), ki so začele opozarjati na spol kot družbeni konstrukt ter na zvezo med zasebno in javno sfero (»osebno je politično«). Novejše raziskave se pogosto posvečajo tudi spolni identiteti.

Zelo zanimiv je prikaz odnosa različnih kultur do spolnosti, ki ga Caplanova strne v tri glavne modele. V Afriki ne poznajo dihotomije meso-duh, zato na spolnost gledajo kot na sestavni del zdravega življenja. V vseh družbah, ki stremijo za visoko stopnjo rodnosti, je spolnost označena pozitivno, kulta nedolžnosti ni, biološki spol pa je zelo